

ISLAM U NJEMAČKOJ MISLI – ALMONDOVA VAŽNA HISTORIJA ZNAČAJNIH DIVERGENCIJA

Hilmo NEIMARLIJA
hilmo.neimarlija@gmail.com

SAŽETAK: Ian Almond u djelu *Historija islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea* tematizira poglede na islam njemačkih mislilaca: Leibniza, Kanta, Herdera, Goethea, F. Schlegela, Hegela, Marxa i Nietzschea. Autor je u knjizi uvjerljivo potvrdio važnost monumentalne teme svoga djela i svoju istraživačku otvorenost za njezine poznate i manje poznate probleme i izazove. Njegova slika je zapravo slika njegovih predviđanih i neočekivanih otkrića kontradiktornih određenja njemačkih mislilaca prema islamu i muslimanima u različitim diskurzivnim formama u kojima su iskazivali antipatije i empatije, zamišljaje i sudove, ljutnje i nelagode, znanja i predrasude, priznanja i osporavanja.

Ključne riječi: Ian Almond, njemačka misao, historija islama, Leibniz, Kant, Herder, Goethe, Schlegel, Hegel, Marx, Nietzsche

Historija islama u njemačkoj misli

U susretu s *Historijom islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea* Iana Almonda u prvi mah je teško izbjeći neku dozu skeptičnosti prema naslovnom obećanju djela, koje je u bosanskom prijevodu Nevada Kahterana i Selme Đuliman objavila izdavačka kuća Islamske zajednice. Bosansko izdanje se pojavilo u prvom desetljeću po objavljivanju engleskog izvornika, a prethodila su mu izdanja na arapskom, perzijskom i turskom jeziku.

Tema djela su pogledi na islam njemačkih mislilaca, Leibniza, Kanta, Herdera, Goethea, F. Schlegela, Hegela, Marxa i Nietzschea, a naslovom

se obećava prikazivanje njihovih pogleda kao historije, interpretiranje na način historije. Pred izazovima, koje tako određena tema uključuje, skeptičnost je razumljiva reakcija ako se ima u vidu reprezentativna uloga ovih mislilaca u izgradnji modernih značenja historije kao najšireg sklopa zbivanja i intepretiranja zbivanja u kojima ljudi učestvuju, na jednoj strani, i jedinstveni položaj islama u nekadašnjim i današnjim evropskim razmatranjima, na drugoj strani.

Leibniz je najistaknutiji predstavnik njemačke misli u evropskom stoljeću genija i nove nauke, kako je s razlogom označeno sedamnaesto stoljeće zapadnog svijeta – stoljeće Galileia, F. Bacona, Descartesa, Hobsa, Spinoze, Locke, Newtona. Filozof,

matematičar, fizičar, pravnik i historičar, koji je zanemario nastavnički poziv na račun diplomatske karijere, bio je najuniverzalniji duh epohe. Poznat je po filozofskom učenju o monadama i po otkriću diferencijalnog i integralnog i računa, do kojeg je došao u isto vrijeme kao i Newton, a njegova predviđanja evropskih imperijalnih osvajanja Istoka i planiranje uloge Sueske prevlake u budućoj svjetskoj vladavini Zapada svjedoče anticipatorsku nastrojenost njegovih promišljanja svjetske povijesti. S Goetheom, Kantom i Hegelom njemački narod je stekao počasni naslov naroda pjesnika i mislilaca, a osamnaesto stoljeće naslove stoljeća uma i *Sturm und Dranga* – pjesničkog suprotstavljanja pretjeranom

racionalizmu prosvjetiteljstva. Goethe je njemačku književnost učinio svjetskom književnošću, a Kant i Hegel su učinili njemačku filozofiju svjetskom filozofijom. Za Goethea, kreatora pojma svjetske književnosti, najdublju temu povijesti svijeta i čovjeka činio je sukob između vjere kao produktivne snage, koja rađa djela što se mogu pokazati pred Bogom i prirodom, koja su plodonosna i traju, i nevjerovanja kao neplodne snage, koja može proizvesti djela što trenutno zablistaju u lažnom sjaju no koja nestaju u neizbježnom gašenju lažnog sjaja. Kant i Hegel su, u različitim postupcima podvrgavanja političkih i intelektualnih iskustava povijesti pojmovima napretka i slobode, sačinili najfrekventnije i podudarne definicije svjetske povijesti kao "napretka u svijesti o slobodi". U djelima Herdera, utemeljitelja filozofije povijesti kao filozofske discipline, i Schlegela, znalca sanskrita i romantičara koji je imao zamisao o pisanju njemačke Biblije, vidno je prošireno evropsko obzorje svjetske povijesti. Hegel, Marx i Nietzsche, uz Ibn Halduna i Vica, najveći historičari među filozofima i filozofi među historičarima, pružili su, svaki na svoj način, bitne doprinose imenovanju i razumijevanju devetnaestog stoljeća kao vijeka povijesti. U različito utemeljenim otkrićima Marxa i Nietzschea povijest se pokazala primarno kao tkanje nepravdi, nasilja, pogreški, kao priča o neuspjesima prije nego li o uspjesima, no dok je historijsko saznavanje za prvog bilo u funkciji pravljenja povijesti i ostvarenja komunističke utopije, za drugog je imalo zadaću nadvladavanja povijesti, izlaska iz povijesti. Zajedno s Hegelom, "posljednjim filozofom zapadnog kršćanstva", nastavljajući se na njegovu misao i razračunavajući se s njegovim sistemom spekulativne zamjene za teologiju povijesti, njih dvojica reprezentiraju ateističko gašenje vjere u providnost u vladajućim tokovima intelektualnog života zapadne Evrope i uzdizanje vjere u svjetovno porijeklo i svrhu zbivanja na Zemlji. Sporno je u kojoj mjeri

je kraj prve i početak druge vjere zastupljen u djelu Leibniza, izumitelja termina teodiceja i pisca ogleada pod tim naslovom, kao što je sporno da li od Nietzschea potječu ili je Hegel prvi izrekao, kako kaže Heidegger, "strašne riječi" o smrti boga, evropskog kršćanskog boga. No, u svakom slučaju, zamjenjivanje klasične kršćanske teologije povijesti modernom filozofijom povijesti stječe svoje utjecajne evropske izraze u djelima i djelovanjima njemačkih mislilaca koji čine niz što započinje Leibnizom i završava Nietzscheom.

U njihovim djelima i djelovanjima trasirani su putevi modernog zapadnog prosvjetiteljskog mišljenja i pojmovnog odgonetanja povijesnih zbivanja, kao i putevi romantičarskog uznošenja osjećajnosti, mašte, stvaralačkog poriva u umjetničkom rasvjetljavanju svijeta i života imperija, religija, kultura, jezika, naroda, ideja. Individualne pozicije osmoriце mislilaca bile su koliko njemačke toliko evropske i koliko evropske toliko svjetske u smislu svođenja povijesne sudbine svijeta na sadašnjost i budućnost tadašnje Evrope, zapadne Evrope. Svaki od njih, polazeći od Leibniza, koji je većinu djela napisao na francuskom jeziku, manji dio na latinskom, a najmanji dio na njemačkom, do Nietzschea, koji je slobodnije i ležernije, i stoga smionije i dalekosežnije od drugih, mislio općčovječanski povijesni udes i pozvanje evropskog Zapada, pretpostavljao je, dakako, s nejednakim pravom, opći kulturni poziv vlastitog mišljenja i time određenu zadaću istraživanja i promišljanja povijesnih procesa Njemačke, Evrope, svijeta. Njihovi doprinosi, razumijevani u historijskom slijedu i uzajamnim odnosima, imali su središnju ulogu u izgradnji modernih značenja povijesti kao sudbine zapadnoevropskih ljudstava i njezinog poistovjećivanja sa sudbinom ljudskog bivstvovanja.

Ti visoki misaoni i historijski zahtjevi, koji su se postavljali pred njemačke graditelje svijeta kao povijesti i evropske povijesne svijesti kao mjerodavnog odnosa prema tom svijetu,

uključivali su islam kao najdirektnije zadani svjetskopovijesni izazov, kao prvu mogućnost i nepriliku istovremeno. U širokom spektru različitih zanimanja za izvan-evropska ljudstva, koja su se javljala u intelektualnim kretanjima u evropskim nacionalnim mišljenjima tokom sedamnaestog, osamnaestog i devetnaestog stoljeća, islam je zauzimao položaj konkretne povijesne realnosti koja je u isti mah bliska i najmanje strana, ali je strana u bitnim, vladajućim konceptualizacijama odnosa Evrope i islama. Misao, koju su epohalno odredili Leibniz, Kant, Herder, Goethe, F. Schlegel, Hegel, Marx i Nietzsche, u odnosu na islam bila je manje u njemačkoj a više u evropskoj misaonoj ambiciji ili ulozi; u svakoj od tih ambicija ili uloga ona je podlijegala suočenju sa islamom kao "svojim" drugim, "evropskim drugim". Jer, islam kao drugo, nije bio drugo kao takvo, kao potpuno strano, već je bio drugo što je uključeno u povijest Evrope s vjerovanjima, idejama i vojskama, s pojavama, radnjama i institucijama nad kojima se nema moć. Takva evropska očiglednost islama, njegova "upisanost" u sudbinu Evrope u uznemirujućoj sličnosti i stranosti, primarno se zadržavala njemačkim misliocima bilo da su se prema njoj odnosili iz teološkog ili prosvjetiteljskog, iz njemačkog ili evropskog vidika, ili pak iz poistovjećivanja Evrope i svijeta u eurocentričkom konstruiranju svjetske povijesti religije, civilizacije, uma, mašte, napretka, slobode.

Religijska i društvena stvarnost islama bila je prvi ispit i neizbježni moment u građenjima sveobuhvatnih evropskih svjetovnih sistema smisla i razvijanju evropskih vizija svijeta u prosvjetiteljskom saznanju i romantičarskom uzbuđenju drugim i drukčijim. Njezine kulturnopovijesne figure više se nije moglo negirati u formula-ma kršćanske teologije sakralne povijesti niti ignorirati i ostaviti izvan filozofskopovijesnih likova profane povijesti. One su činile nezaobilazne izazove i zapreke pukoj proizvoljnosti u tretiranjima izvan-evropskih mnoštava kao slobodno uspostavljanih

predmeta otkrića, spoznavanja i djelovanja. Stoga je razumljiva važnost odnošenja prema islamu najistaknutijih njemačkih graditelja povijesnog stila modernog doba, reprezentativna vrijednost njihovih odnošenja u građenju modernih zapadnih predstava o neevropskim ljudstvima, religijskim tradicijama i kulturama. Njihova promišljanja pojava obilježenih islamom u naslijeđenim srednjovjekovnim kršćanskim kontekstualizacijama i njihova izvođenja tih pojava na povijesnu razinu fenomena koji zahtijevaju rasvjetljavanje iz njih samih, kao i postupci uzajamnih korigiranja teoloških i povijesnih odrednica u pristupima islamu, otkrivaju se kao nezaobilazno naslijeđe modernog evropskog razvijanja, univerzaliziranja i reduciranja misaonih struktura povijesnog života čovječanstva.

Ian Almond je u djelu *Historija islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea* uvjerljivo potvrdio važnost monumentalne teme svoga djela i svoju istraživačku otvorenost za njezine poznate i manje poznate probleme i izazove. Po priznanjima, koje je iznio u kratkim uvodnim bilješkama o nastanku knjige i njezinom historijskom kontekstu, imao je izvorni plan da napiše "historiju demoniziranja islama u glavnoj struji njemačke misli", da pokaže kako je neevropski prostor korišten za kruto određenje toposa Evrope u kategorijama racionalnosti i slobode, te da, isprovociran genijem Saidove kritike evropske hegemonije, preko osmorice mislilaca i njima obilježenih razdoblja prikaže različite stupnjeve u procesu reduciranja islama iz statusa prijatelja u položaj fusnote. Kao važni dio plana predvidio je uvid u primarno njemačke orijentalističke tekstove, kakve su čitali Kant i Goethe, i namjeru da u knjizi pokaže kako Kantovi fanatični Arapi i Hegelovi nekulturni Turci potječu iz orijentalističke tradicije klevetanja i pogrešnog prikazivanja muslimanskog svijeta. Međutim, za napisano djelo je kazao da nije moglo biti realizacija prvobitnog zamišljaja i da nije posve ona knjigu koju je započeo pisati; štaviše, imao je potrebu

da prizna da napisano djelo ni na koji način nije "iskupiteljska gesta" i iskazao je nadu da njegovo razmatranje pogleda njemačkih mislilaca neće biti razumijevano niti kao optužba niti kao odbrana.

Odricanje iskupiteljskog karaktera djela i očekivanje da čitanje *Historije islama u njemačkoj misli* neće podlije-gati isključivosti vrijednosnog suđenja Almond je iznio pozivajući se na ograničenja i uslovljenosti u svome radu i potrebu da u istraživanju pogleda na islam njemačkih mislilaca, što je moguće više, isključi nagađanja i projiciranja, jer su rad i pripremanje knjige u ranoj fazi bili određeni onim što je pronašao, a ne prvobitnom namjerom i onim što je želio pronaći. Prvo ograničenje, općerazumljivo u predvidljivoj zadanosti, izrazio je priznanjem da, kao historičar, podliježe povijesti kao i drugi historičari, da su historije ideja, poput svih historija, ograničene mjestom, vremenom i svrhom nastajanja, i da je razumljiva veza njegove knjige s političkim zbivanjima u svijetu u vremenu njezina nastajanja između 2001. i 2008. godine. Drugo ograničenje, za njega neočekivano i odlučujuće važno u pisanju knjige, pobliže je odredio s dva problema s kojima se rano suočio u svome radu i za koje je ustvrdio da su ga primorali na restrukturiranje i ponovno promišljanje projekta u cjelini. Jedan problem je ustanovio u kontradiktornosti iskaza njemačkih mislilaca o islamu, u istinski zbunjujućoj raznolikosti odgovora na pitanja islama, manje više, kod svakog mislioca ponaosob. Drugi problem je utvrdio u također čudnom nesuglasju načina i implikacija odnošenja njemačkih mislilaca prema korpusu primarno njemačkih orijentalističkih izvora o islamu koje su koristili. U problemskom horizontu, ili, bolje rečeno, na problemskom tlu tih kon-troverzности Almond je prikazao poglede njemačkih mislilaca na islam. Njegov prikaz je u cjelini grandiozan i uspješan pokušaj sačinjavanja slike islama u vladajućem toku njemačke misli, slike za koju se može reći da je istovremeno panorama i historija,

impresivna panorama njemačkih likova islama i sugestivna historija događanja individualnih uvida, zamišljaja i prosudbi o islamu u zajedničkom njemačkom kretanju.

Kao panorama, *Historija islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea* slika je krajolika s obiljem likova različitih i nerijetko potpuno suprotnih kulturnopovijesnih obilježja i uloga u kojima su islam i muslimane predstavljali osmorica njemačkih mislilaca. Islam je u tom predstavljanju, uz mnogo čega drugog, apokaliptična pojava u ljudskom rodu i vjera u univerzalne moralne istine, pobjednik nad idolatrijom i neuspjela racionalna teologija, iluzija nadnaravne komunikacije i izvorni nosilac simbola vjere, kvazikršćanska religijska fantazija i Božiji znak koji dovodi kršćanstvo u historijski ovisan položaj, teološko ogledalo prakršćanstva i povijesna opozicija evropskom kršćanstvu, mržnja prema civilizaciji i entuzijazam eksplozivnog uznošenja života u velikim djelima vjere, plemenitosti i poezije. U odnosu na Evropu i procese moderne povijesti, on je mržnja prema civilizaciji i entuzijazam eksplozivnog uznošenja života u velikim djelima vjere, plemenitosti i poezije, rana verzija prvobitne modernosti i suprotnost razvijenoj modernosti, neposredna barbarska prijetnja Evropi i samosvijetleći korektor u interpretiranjima i vrednovanjima evropskih vjerskih i političkih razilaženja, jedno od izvorista evropske kulture i, nakon antičke kulture kao prve, druga velika kulturna žrtva zapadnog kršćanstva. Muslimani su, kada ih njemački mislioci predstavljaju iz islama i samo po islamu, Božiji, kršćanski i evropski neprijatelji, ali i odvažni vjernici, deisti i pohvaljeni ikonoklasti, lijeni zastupnici pseudofilozofske imaginacije i pjesnici najvišeg stila i inspiracije, predani zastupnici najstrožijeg monoteizma i vjerske neznanice koje nemaju sliku Boga jer, kao ni Jevreji, ne znaju kako On izgleda. U etničkom razvrstavanju i identificiranju oni se, u pravilu, karakteriziraju tako da se u Arapima pokazuju pretežno fanatici

i plemeniti, gostoljubivi nosioci epohalnog tranzicijskog preokreta nagore, u Perzijancima poete i vjerodostojni muslimanski protivnici Evropljanima u monopoliziranju sadašnjosti, u Turcima barbari i tirani, u izvanjskom svijetu aktualnih političkih odnosa, i sufije i dostojanstvenici, u unutarnjem svijetu viših duhovnih realnosti.

Almondova panorama njemačkih likova islama nije jedna zaokružena, poravnavajuća slika; to je kontinuirana i diskontinuirana slika raznovrsnih likova islama koji su oblikovani u dolinama i na uzvisinama njemačkog duhovnog života u vremenima što započinju u posljednjim desetljećima sedamnaestog i završavaju u posljednjim desetljećima devetnaestog stoljeća. Njezin reljefni krajolik otkriva ta vremena u znaku individualnih veličina Leibniza i Kanta, Herdera i Goethea, F.Schlegela i Hegela, Marxa i Nietzschea, i njihovih pojedinačnih doprinosa razuđenom odnosu prema islamu u okolnostima u kojima se Evropa unutarnje dijelila i istodobno zadržavala na jednoj strani protiv muslimanske Turske.

Kao historija, Almondova knjiga je povezani prikaz pojavljivanja i kretanja uvida, zamišljaja i prosudbi osmorice njemačkih mislilaca kao značajnih autora, kao djelatnika teksta koji se očituju o islamu i muslimanima u filozofskim, kulturno-historijskim i pjesničkim djelima, u novinskim člancima i privatnim pismima. Oni su autori koji reflektiraju i proizvode povijest filozofije, književnosti, umjetnosti, kulture, ali i utječu na političku povijest, na povijest što se susreće u faktičkom životu. U njihovim odnošenjima prema islamu i muslimanima kondenziraju se individualna, kulturalna i opća, politička značenja tekstualnih iskaza. Opći smisao tekstova se kondenzira u odražavanju i preobražavanju vladajućeg njemačkog toka u mišljenju islama u kojem se spajaju naslijeđena mnijenja i izvorna promišljanja, potvrđuju stare odbojnosti i objektiviziraju nove naklonjenosti. Individualna značenja se koncentriraju u pisanim iskazima u kojima

su njemački mislioci u kreativnim osobnim raspravama s vladajućom njemačkom i evropskom tradicijom predstavljanja islama. Njihovi uvidi, opisi i prosuđivanja rasvjetljavaju se kao posebni događaji u kontinuiranim i diskontinuiranim nizovima koji tvore historijski tok bez vidljive matice i čvrstih obala.

Almondova historijska slika je, u osnovi, jedna slika uzbudljivih individualnih kretanja njemačkih mislilaca u zajedničkoj pokrenutosti unutar njemačkih i evropskih tokova odnošenja prema islamu. U toj slici dvostrukog kretanja oni se kreću isprekidano, krivudavo i divergentno, bilo da potvrđuju ili da pobijaju tradicijom određeni "duh vremena u teološkim i kulturno-historijskim uključivanjima i isključivanjima islama i muslimana iz rezonantnih veza povijesnog smisla i života". Njihova karakteriziranja islama su pretežnim dijelom negativna i reducirajuća, međutim, svojim kontradiktornim iskazima i mijenjanjem vlastitih iskaza oni svjedoče da islam za njih nije bio objekt bez sopstvenog života, nepokretan i podložan neupitnom definiranju.

Autor *Historije islama u njemačkoj misli* je historičar kojemu su očigledno bliska stajališta zastupnika novog historicizma. Njegova slika je zapravo slika njegovih predviđanih i neočekivanih otkrića kontradiktornih određenja njemačkih mislilaca prema islamu i muslimanima u različitim diskurzivnim formama u kojima su iskazivali antipatije i empatije, zamišljaje i sudove, ljutnje i nelagode, znanja i predrasude, priznanja i osporavanja. Njemu je važno ono što su kazali u privatnim pismima ili u novinskim člancima, a ne samo ono što su napisali u svojim glavnim djelima. I teško je precijeniti istraživački značaj njegovih čitanja tih tekstova u berlinskoj biblioteci i drugim arhivima, čitanja što borhesovski oživljavaju njihova izvorna značenja u savremenim čitalačkim kontekstima, kao što je teško precijeniti kulturno-historijsku vrijednost njegova djela u afirmiranju kompleksnog odnosa prema pogledima na islam njemačkih mislilaca. Jer, Almond drži važnim i

šutnje njemačkih mislilaca, njihove uzdržanosti i izbjegavanja da se očituju u odnosu na njemačke orijentalističke izvore koji nisu podlijegali tradiciji klevetanja i iskrivljenog predstavljanja muslimanskog svijeta. On objektivizira neslaganja znanja o islamu, koja su imali, i ono što su pokazivali. U kontradiktornostima njihovih iskaza i njihovih šutnji o islamu utvrđuje nemoguć konvencionalnog pojma autora i otkriva njihovo destruiranje vlastitih autorskih identiteta.

Bibliografija *Historije islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea* impresionira i obavezuje. Almond izdašno dokumentira nalaze o nenaklonostima i naklonostima prema islamu i muslimanima u njemačkoj misli. I ne bježi od ponavljanja vlastitih začuđenosti pred primjerima autorskih inkonzistentnosti i predrasuda njemačkih mislilaca. Upečatljive trenutke solidariziranja s islamom nalazi očekivano kod Nietzschea, manje očekivano kod Herdera i neočekivano kod Marxa. A predrasuda o Turcima i Osmanskom Carstvu čudi ga više od drugih predrasuda, i čudi ga usljed blizine i diplomatskih, ekonomskih i kulturnih veza koje su u vremenima Leibniza, Kanta i Goethea uspostavljane između Osmanlija i Nijemaca, Francuza, Italijana. To je vjerovatno razlog usljed kojeg je u prvi plan predstavljanja Goetheova odnosa prema islamu i muslimanskom svijetu postavio njegovo uglavnom negativno odnošenje prema Turcima na račun njegova pozitivnog odnošenja prema islamu kao vjeri i muslimanskom kulturnopovijesnom naslijeđu u cjelini. U razjašnjenju takvog predstavljanja unio je, uz ostalo, sugestivni nalaz da na odnos pjesnika *Zapadno-istočnog divana* prema Turcima nisu utjecala ni djela i pisma njegova prijatelja Heinricha von Dieza, vrsnog poznavaoča Turske i angažiranog turkofila, koji je živio šest godina u Istanbulu, kojemu se Goethe divio i koji mu je bio glavni izvor o Turcima.

Potenciranje Goetevih simpatija za islam i antipatija za Osmansko Carstvo i Turke odmah je vidljivo, kao što je odmah uočljivo prazno mjesto

Lessinga u *Historiji islama u njemačkoj misli: od Leibniza do Nietzschea*. U glavnoj struji njemačkog duhovnog života Lessing se izdvaja time što islam za njega nije bio samo intelektualni izazov teološke i filozofskopovijesne određenosti. Njegovo bavljenje islamom, u kojem je ustrajno nastojao s kompleksnim uvidima i pravednim prosuđivanjima, uključivalo je upečatljivo istraživanje životnih odnosa pripadnika monoteističkih tradicija i razvijanje vizije suživota Jevreja, kršćana i muslimana. Bio je jedan od prvih pisaca visokog evropskog statusa među zastupnicima nastojanja da se islam upozna i razumijeva iznutra, da se pokuša vidjeti očima muslimana. Njegovo zanemarivanje u Almondovom djelu može dodatno da čudi, ili pak da se razjašnjava time što je nekoliko godina prije otpočinjanja Almondova pisanja *Historije islama u njemačkoj misli* u Dizeldorfu izašlo monumentalno djelo tibingenskog teologa Karla-Josefa Kuschela *Od sporenja k natjecanju religija. Lessing i izazov islama*. Svjetski poznati teološki pisac i zastupnik "abrahamske ekumene" tu rasvjetljava ulogu islama kod Lessinga i njemačku i evropsku ulogu Lessingova odnosa prema islamu kao ulogu "savršenog i usavršavajućeg čovjeka

osamnaestog stoljeća", koji je bio "potpuni tuđinac u tom svom vremenu" i koji je "ostao tuđinac, i u našem vremenu". U svakom slučaju, djela Kuschela i Almonda sama od sebe iziskuju dovođenje u uzajamni odnos.

Pisac *Natana mudrog* je, za razliku od većine istaknutih njemačkih mislilaca, ili svih njih osim Goethea i donekle Herdera, intenzivno proučavao stare i nove izvore o islamu na zapadnim jezicima i neposredno svjedočio da razumijevanje toga šta je islam nije jednostavna stvar, da to zahtijeva ozbiljne napore. Svojim pojednostavljenim sudovima i odustajanjima od pojednostavljenih prosudbi, kontradiktornim iskazima i promjenama ili evolucijama pogleda na islam, to su, međutim, na neki način i u nejednakoj mjeri posvjedočili i Leibniz i Kant, i Schlegel i Hegel, i Marx i Nietzsche. Knjiga Iana Almonda je bez sumnje važna historija tih historijski značajnih divergencija i evolucija, i utoliko dragocjenija što doprinosi oslobađanju od savremenog mnijenja da je razumijevanje i predstavljanje islama jednostavno i lahko. Održavanju tog mnijenja, koje ima porazne učinke među nemuslimanima i među muslimanima, a posebno u odnosima između njih,

naveliko doprinose mnogi današnji "univerzalni intelektualci" na Zapadu, koji demonstriraju manjak elementarnih znanja o islamu i ravnodušnost prema njihovom stjecanju s manje obzira i s više lahkoće nego što je to bio slučaj s intelektualcima u vrijeme Goethea i Hegela.

Historiju islama u njemačkoj misli Almond je uvodno najavio kao anatomiju predrasude i knjige melanholije. Zaključno ju je odredio kao knjigu istodobno evropocentričnog i islamocentričnog teksta. Evropocentričnost je utvrdio u evropskoj tradiciji kao okviru predstavljanja islama i razmatranja implikacija njegovih različitih predstavljanja, a islamocentričnost je objektivizirao u mjeri u kojoj je njegova knjiga, po njegovim riječima, jednako tako mogla biti historija judaizma u njemačkoj misli, ili Kine, ili zoroastrijanizma. Međutim, kao unutarnju korekciju tog poravnavajućeg predmetnog centrizma islama prije toga je iznio mogućnost pisanja "zbijske muslimanske historije njemačke filozofije", koja bi trebalo da ispuni dva zahtjeva: komparativno filozofsko slijeđenje ključnih ideja u dvjema misaonim tradicijama i reflektiranje mogućih prodora muslimanskih zamisli u njemačku misao.

الموجز

الإسلام في الفكر الألماني - تاريخ ألموند المهم الميء بالاختلافات الكبيرة

حيلمو نيمارليا

يتناول إيان ألموند في كتابه "تاريخ الإسلام في الفكر الألماني - من لايبنتز إلى نيتشه"، وجهات نظر المفكرين الألمان حول الإسلام: لايبنتز، وكانط، وهيردر، وغوته، وف. شليغل، وهيجل، وماركس، ونيتشه. أثبت المؤلف في الكتاب بشكل مقنع أهمية وعظمة موضوع عمله وانفتاحه البحثي على مشاكله وتحدياته المعروفة والأقل شهرة. إن صورته هي في الواقع صورة لاكتشافاته المتوقعة وغير المتوقعة لمواقف المفكرين الألمان المتناقضة تجاه الإسلام والمسلمين في أشكال خطابية مختلفة عبروا فيها عن الكره والتعاطف، والتخيلات والأحكام، والغضب والانزعاج، والمعرفة والأحكام المسبقة، والاعتراف والإنكار.

الكلمات الرئيسية: إيان ألموند، الفكر الألماني، تاريخ الإسلام، لايبنتز، كانط، هيردر، غوته، شليغل، هيجل، ماركس، نيتشه.

Summary

ISLAM IN GERMAN THOUGHT – ALMOND'S HISTORY OF SIGNIFICANT DIVERGENCES

Hilmo Neimarlija

Ian Almond, in his work *History of Islam in German Thought: from Leibniz to Nietzsche* thematizes the views of German philosophers Leibniz, Kant, Herder, Goethe, F. Schlegel, Hegel, Marx, and Nietzsche on Islam. The author in this book gives a convincing argument in favour of this monumentally significant topic and demonstrates his genuineness in the research of its better or lesser-known issues and challenges. The image he portrays here is, as a matter of fact, an image of anticipated and non-anticipated findings of the contradictory orientation of German philosophers towards Islam and Muslims in different discursive forms wherein they reveal their antipathy and empathy, imagination and judgments, anger and discomfort, knowledge and prejudice, recognition and disagreement.

Keywords: Ian Almond, German thought, history of Islam, Leibniz, Kant, Herder, Goethe, Schlegel, Hegel, Marx, Nietzsche